

Zdravie, alebo prácu?

Karmína

9. apríl 2018

Online verzia s odkazmi na zdroje:
<https://karmina.red/posts/zdravie-alebo-pracu/>

Bud' zdravie, alebo prácu: táto
alternatíva je falošná a treba ju
odmietnuť.

Slovensko zažilo v dvadsiatom storočí prudký rozvoj a stalo sa modernou priemyselnou krajinou. Materiálna prosperita, ktorú kapitalistický rozvoj prináša, má však evidentné limity. Dokumentujú to napríklad krízy, rozdiely medzi centrami a perifériami alebo postavenie komunit, ktoré sú vytlačené na okraj spoločnosti. Súčasťou rozvoja je aj intenzifikácia práce, ktorá ženie tempo žmýkania pracovnej sily na hranicu znesiteľnosti. Túto bezohľadnosť voči bezpečnosti a zdraviu zamestnancov dopĺňa bezohľadnosť voči prírode a životnému prostrediu. Obe dve postoje sú vyvolané konkurenčným tlakom na znižovanie nákladov a maximalizáciu zisku. Zdá sa, že v takých chvíľach nemáme na výber: buď uprednostníme prácu a živobytie, alebo zdravie a čisté životné prostredie. V tomto článku sa zamýšľame nad tým, ako prepojiť boje za záujmy pracujúcich s bojmi proti ničeniu životného prostredia. Najprv pripomenieme dva aktuálne prípady zo Slovenska, ktoré ilustrujú súvislosť sociálnych a ekologických aspektov priemyslu. Potom sa pozrieme na príklad talianskeho mesta Taranto, v ktorom sa údajný „protiklad“ záujmov pracujúcich a prírody stal ústrednou politickou témou.

Uholná dilema

V nováckej bani Hornonitrianskych baní Prievidza (HBP) sa 7. marca 2018 stala havária. Z porušeného potrubia začala do šachty vytekať znečistená banská voda, ktorá obsahovala popolček a iné nebezpečné látky. Niekoľkí baníci skončili s poleptanou kožou na nohách. Keď sa toxickú vodu podarilo vyčerpáť, spoločnosť ju vypustila do potoka, ktorý sa vlieva do miestneho jazera. Výsledkom bol úhyn rýb a ďalších vodných živočíchov. Podľa tamojšieho rybárskeho hospodára zmes látok „dokázala zabiť všetko živé“. Ide pritom

o lokalitu, ktorú ochranári žiadali vyhlásiť za prírodnú rezerváciu, pretože tu žijú vzácne druhy vtáctva.

Podľa vyjadrenia hovorkyne HBP nešlo o mimoriadnu udalosť. To je vlastne pravda: nehody tu nie sú výnimočné. Ďalšia sa stala len o pár týždňov, 27. marca. Rumunského prípravára, ktorý pracoval v prievidskej bani ako kmeňový zamestnanec, zabil kus horniny. Pred rokom na poranenia hlavy zomrel iný zamestnanec nováckej bane. V roku 2009 v Handlovej výbuch zabil dvadsiatich baníkov.

Známa je aj ekologická a zdravotná záťaž spojená s ťažbou na Hornej Nitre. Veľká väčšina tamojšej produkcie hnedého uhlia sa spája v elektrárni v Novákoch (Slovenské elektrárne, a. s.), ktorá patrí k trom najväčším znečisťovateľom ovzdušia v krajine. Okrem iného zodpovedá za takmer tri štvrtiny emisií oxidu siričitého emitovaného na Slovensku, ktorý spôsobuje kyslé dažde a respiračné choroby. Štúdia v prestížnom medicínskom časopise *The Lancet* uvádza, že výroba jednej terawatthodiny energie z hnedého uhlia v európskych podmienkach spôsobí v priemere 33 úmrtí, 298 vážnych ochorení a viac ako 17-tisíc ľahších chorôb za rok. Novácka elektráreň v minulom roku vyrobila vyše 1,4 TWh energie. Podľa posledných dostupných údajov (2010) sa okres Prievidza vyznačuje vyššou mierou výskytu nádorových ochorení oproti priemeru kraja i celej krajiny.

Ťažbu v HBP napriek všetkému priamo aj nepriamo stimuluje štát: poskytuje dotácie na sprístupnenie nových zásob uhlia a desiatkami miliónov eur ročne podporuje výrobu energie z hnedého uhlia v nováckej elektrárni. Starostlivosť štátu o bane je dlhodobá, prvýkrát o nej rozhodla druhá vláda Mikuláša Dzurindu už v roku 2005. Podpora ťažby sa zdôvodňuje energetickými nárokmi krajiny, strategickými ohľadmi, ale najmä potre-

bou zachovať pracovné miesta v regióne. HBP podľa výročnej správy v roku 2016 zamestnávali vyše 3300 ľudí pri priemernom zárobku 940 €. Z tohto počtu viac ako polovica pracovala v podzemí.

Inštitút finančnej politiky v roku 2011 vydal komentár, ktorý upozorňoval, že celková podpora ťažby prepočítaná na jedného zamestnanca predstavovala asi dvojnásobok priemernej hrubej mzdy v podniku. HBP vtedy označili správu za zavádzajúcu a uviedli, že ťažba uhlia je nielen ekonomicky opodstatnená, ale popri baníkoch nepriamo viaže mnoho ďalších zamestnancov. Udržaním pracovných miest dnes zdôvodňujú aj spustenie nového ťažobného úseku nováckej bane od roku 2023. Podľa plánu sa tam majú presunúť robotníci z úsekov, ktoré sú už vyťažené. Nové ložiská by mali stačiť do roku 2034. Proti tomuto zámeru, ktorý zahŕňa napríklad prekládku rieky Nitra, sa stavajú nielen ochranári, ale aj blízke bojnícke kúpele. Tie sa obávajú prievalu a zániku liečivých prameňov, ktorý by zlikvidoval pracovné miesta v kúpeľoch aj príjmy regiónu z turizmu.

Pravda, v dlhodobom horizonte sa na Hornej Nitre počíta s útlmom ťažby a spaľovania hnedého uhlia. Po dostavaní novej transformačnej stanice Bystričany, teda zhruba po roku 2022, už prevádzka nováckej elektrárne zrejme nebude potrebná, a vzhľadom na nové emisné limity a zastaranosť zariadení ani udržateľná. Región tiež nedávno zaradili medzi trojicu pilotných oblastí v európskom projekte Platforma pre uholné regióny v procese premeny, ktorého cieľom je územia „odpútať od hospodárstva založeného na fosílnych palivách“. So štátnou podporou ťažby uhlia sa však napriek tomu počíta do roku 2030. Optimistickí predstavitelia HBP si zatváranie baní predstavujú až v rokoch 2030 – 2035. Preto pokračujú aj v plánoch na

spustenie nového úseku ťažby, hoci osud ich hlavného odberateľa je nateraz neistý.

Sľubuje sa, že útlm bude postupný, že umožní revitalizáciu regiónu a nové uplatnenie bývalých baníkov. Skúsenosti z iných baní na Slovensku, ktoré sa zatvorili už skôr, však ukazujú, že s hľadaním práce to baníci vôbec nemajú jednoduché. Ich potenciálni zamestnávateľia sa obávajú chorôb z povolania, ktoré môžu prepuknúť až po čase – preto ich posielajú preč alebo najímajú na krátkodobé úväzky. Ani súčasná konjunktúra, ktorá na trhu práce zvyhodňuje zamestnancov, nebude trvať večne. Sny SaS o „Jaguar Expres“, ktorý by bývalých baníkov vozil až k nitrianskym výrobným linkám, sa môžu rýchlo rozplynúť. Zdá sa, že nateraz baníci a obyvatelia Hornej Nitry čelia tejto alternatíve: môžeme byť zdraví a žiť v čistom prostredí, alebo mať prácu – ale nie oboje.

V zovretí Trojuholníka smrti

S touto voľbou majú praktické skúsenosti aj na Zemplíne, kde v päťdesiatych rokoch minulého storočia vznikla trojica veľkých fabriek. Bukóza vo Vranove nad Topľou vyrábala celulózu a iné produkty drevospracujúceho priemyslu. Chemlon (pôvodne Kapron) v Humennom bol producentom syntetických vlákien pre textilnú výrobu. Chemko v Strážskom začínalo výrobou výbušnín, ku ktorej pribudla produkcia chemikálií na civilné účely. Trojica tovární bola predvojom modernizácie, priemyselňovania a urbanizácie regiónu. V čase rozkvetu tu pracovali tisíce ľudí. Tieto fabriky sa však zároveň stali dôvodom, prečo sa dnes oblasti hovorí „Trojuholník smrti“. Najznámejší je prípad Chemka Strážske, v ktorom sa až do roku 1984 vyrábali polychlórované bifenyly. Takzvané PCB sú karcinogénne látky, ktoré aj v stopových množstvách spôsobujú rôzne poškodenia orgánov. Nerozkladajú sa, hromadia sa v živých orga-

nizmoch. Z Chemka unikali kanálom s odpadovou vodou do rieky Laborec a odtiaľ aj do Zemplínskej Šíravy. Podľa štúdie z roku 2015 je Trojuholník smrti jednou z najviac kontaminovaných oblastí na svete. Účinky znečistenia sa prejavovali už pred rokom 1989: u zamestnancov sa vyskytovalo chlórakné, u detí vrodené chyby.

Tak ako mnohé iné fabriky, aj tie zemplínske sa v deväťdesiatych rokoch ocitli v problémoch. Usilovali sa vyrovnáť so stratou trhov v bývalom východnom bloku, v chaotickej privatizácii menili vlastníkov, rozpadali sa na menšie samostatné subjekty. Po prelome storočí zostali z mnohotisícových kombinátov torzá. Humenský Chemlon neprežil krízu a výrobu ukončil v roku 2009. V priemyselnom parku niekdajšieho giganta dnes pôsobí niekoľko firiem, no budúcnosť mnohých pracovných miest sa zdá neistá. Do likvidácie sa dostalo aj Chemko v Strážskom, ktorého názov neskôr prevzala jedna z dcérskych spoločností. V súčasnosti patrí pod holding Energochemica SE, v ktorom pokračuje v chemickej výrobe a má do dvesto kmeňových zamestnancov. Na holding sa zmenila aj vranovská Bukóza, ktorá v jednej z dcérskych firiem ďalej vyrába celulózu a zo zvyškového materiálu produkuje elektrickú energiu.

Pôvodné plány na likvidáciu PCB v Strážskom a okolí stroskotali. Chemko podľa informácií z roku 2015 stále skladuje okolo päťsto ton týchto látok. Silno kontaminovaný je odpadový kanál, z ktorého sa môžu šíriť ďalej, ale aj odkalisko v Poši, ktoré sa tiež vyznačuje extrémnymi hladinami arzénu. Priemysel, ktorý z asi dvoch stoviek kilometrov štvorcových urobil „oblasť vyžadujúcu osobitnú ochranu ovzdušia“, si po sebe neupratal. Dnes už neponúka masovú zamestnanosť a nie je ani oknom do nepoznanej modernity. Zostalo však jeho nebezpečné dedičstvo.

Navyše, znečisťovanie pokračuje. Obyvatelov obcí v okolí Bukózy dlhodobo trápia problémy s prachom a popolčekom. Pochádza z komínov podniku a z nákladných áut, ktoré vyvážajú odpad. Usádza sa na oknách domov, v záhradách. Nezávislé merania našli vo vzorkách PCB i arzén. Existujú podozrenia, že v Bukóze spaľujú toxický odpad z iných prevádzok. Proti popolčeku nepomohli ani desiatky návštev inšpekcie životného prostredia, ktorá závod v rokoch 2006 – 2016 vyrubila pokuty v celkovej výške 81-tisíc eur.

Oblasťou sa zaoberá aj študentský filmový dokument *Trojuholník smrti: V prospech seba* (2012), ktorého autorom je Zoltán Nagy. Okrem zaujímavých súvislostí prináša aj rozhovory s miestnymi obyvateľmi a pracujúcimi. Bývalý zamestnanec Bukózy Jozef Hrabec poukazuje na to, že za znečisťovaním nie je nedbalosť zamestnancov či technologické zlyhanie. Tlak na obchádzanie predpisov prichádza zhora. Vložky do filtrov v komínoch, ktoré treba pravidelne meniť, sú skrátka pridrahé:

„Hocikedy mi kamarát hovorí, ‚Vieš čo, všetko sme urobili tak, ako to malo byť, a príde majster alebo vedúci a nariadenie zvrchu, že nesmieme púšťať cez filter. Čo ja môžem urobiť, keď on mi hovorí, že to nesmiem pustiť? Vyhodí ma z práce.“

Dokument mal zaujímavú súdnu dohru. Vystupuje v ňom vranovský novinár Ladislav Krivda, ktorý hovorí o porušovaní predpisov zo strany firmy. Tá ho zažalovala a vláčila po súdoch. L. Krivda v roku 2017 spor vyhral, no na počínanie firmy to nemalo žiadny vplyv – dokazuje to aj čerstvá reportáž spreď niekoľkých týždňov.

Hornonitrianske bane aj firmy v Trojuholníku smrti začínali ako „socialistické“ štátne podniky a po privatizácii mali rôznych majiteľov. To naznačuje, že ničenie životného prostredia a bezohľadnosť voči zdraviu za-

mestnancov alebo obyvateľov nie je zlyhaním jednotlivcov, ale systémovým javom. Súvisí s orientáciou výroby na tvorbu zisku a neustálu expanziu.¹

Americký sociológ Kenneth Gould si v článku „Triedny konflikt a environmentálna spravodlivosť“ všima, že zatiaľ čo materiálny prospech z výroby v kapitalizme narastá smerom nahor (takže nemajetní ho majú menej než tí najbohatší), ekologické hrozby spojené s výrobou plynú opačným smerom. Kontaminácia vody, pôdy a ovzdušia alebo priemyselné nehody zasahujú najmä triedu pracujúcich. Vlastníci, akcionári či vrcholoví manažéri nebvávajú a často ani nepracujú v lokalitách, kde také problémy vznikajú. Z územia a pracovnej sily, ktorá ho obýva, sa teda pumpuje zisk, po ktorom zostávajú ekologické a zdravotné dôsledky. A nakoniec, keď už výroba nie je zisková, sa k nim pripoja aj tie sociálne.

Podobná distribúcia negatív funguje aj na úrovni jednotlivej fabriky, v hierarchickej delbe práce. Nebezpečnú, špinavú a škodlivú prácu často vykonávajú tí chudobnejší, menej kvalifikovaní a tí, ktorých postavenie je vratké – napríklad migranti, menšiny či ženy. Spomeňme si napríklad na nehodu v rafinérii Unipetrol v Kralupoch nad Vltavou, ktorá sa stala 22. marca 2018. Pri výbuchu jednej z palivových nádrží zomrelo šesť ľudí, pričom piati z nich boli rumunskej národnosti. Podľa zamestnancov sa najhoršia práca prideľovala pracujúcim zo zahraničia: „Kdyby to dělali místní, tak by za to chtěli nehorázný peníze. Měli na to lidi, co to udělal za pár šupů.“

To však neznamená, že sa nemôžu brániť.

Na onkológiu, alebo na úrad práce?

Situácia v talianskom meste Taranto sa podobá prípadom, ktoré sme opísali. Taranto je najviac znečisteným mestom v Taliansku. Sídlí tu jedna z najväčších a najstarších oceľiarň na kontinente, ktorá zamestnáva okolo 20-tisíc ľudí. Takmer deväť percent všetkých dioxínov, ktoré sa emitujú v Európe, pochádza z tejto fabriky.² Výskyt rakoviny u detí je v Tarante o 30 % vyšší než celoštátny priemer.

Súd v roku 2012 nariadil čiastočne uzavrieť fabriku pre ekologické škody. Reakcia niektorých pracujúcich bola zarážajúca. Spolu s odborníkmi sa postavili na stranu firmy a žiadali, aby fabrika mohla ďalej fungovať v záujme zachovania zamestnanosti. Ako keby hovorili: „Radšej skončiť na onkológii než na úrade práce.“

Proti tejto iniciatíve sa postavila spočiatku malá skupina pracujúcich, ktorá sa nazvala Výbor pracujúcich obyvateľov Taranta (*Comitato cittadini operai Taranto*). Skupina sa neskôr premenovala na Výbor slobodných a mysliacich obyvateľov a pracujúcich (*Comitato cittadini e lavoratori liberi e pensanti*). Členovia Výboru chodili na odborárske demonštrácie s vlastnou agendou, ktorá odmietala vydieranie v duchu „Bud' zdravie, alebo prácu.“ Kritizovali odbory za spoluprácu so zamestnávateľom a zľahčovanie problematiky životného prostredia. Žiadali nielen ztvorenie oceľiarň, ale aj garantovaný príjem pre bývalých zamestnancov, ktorý by platila firma či štát. Postupne získavali priazeň verejnosti a počet členov rástol. Na oslavu 1. mája 2014, ktorú zorganizovali mimo tradičnej akcie odborov, prišlo vyše stotisíc ľudí.

¹ Za „socializmu“ túto motiváciu presadzoval štátny plán, ktorý súťažil so západnými ekonomikami. S týmto cieľom sa snažil – z dlhodobého hľadiska neúspešne – simulovať kapitalistické prostredie pomocou administratívnych opatrení.

² Dioxíny sú látky, ktoré sa účinkami podobajú PCB. Vznikajú napríklad pri bielení celulózy chlóróm a spaľovaní odpadu, a tak existujú podozrenia, že ich vylučuje aj vranovská Bukóza.

Situácia sa medzitým skomplikovala: obavy z čínskej oceliarskej konkurencie a z rastu nezamestnanosti primali taliansku vládu, aby podržala firmu a obnovila prevádzku. Nové zistenia z vyšetrovania tiež viedli k tomu, že fabrika sa už v roku 2013 dostala pod štátny dohľad. Zakrátko sa o ňu začal zaujímať gigant ArcelorMittal, ktorý by ju chcel prevziať. Sľubuje investovať 1,1 miliardy eur do obnovy krajiny a 1,2 miliardy do modernizácie výroby. Musí však presvedčiť Európsku komisiu, že akvizíciou neporuší protimonopolnú legislatívu.

Boj v Tarante bude pokračovať. Nech dopadne akokoľvek, Výbor ukázal cestu, ako sa vymaniť z falošného protikladu medzi zdravím a prácou. Podarilo sa mu prepojiť záujmy, ktoré má trieda pracujúcich vo sfére produkcie, s tými, ktoré má vo sfére zdravia a reprodukcie. Pracujúci oceliarne našli spoločnú reč so širšou skupinou obyvateľov mesta, pretože si uvedomili, že čelia spoločnému nepriateľovi, ktorý im desaťročia ničil zdravie.³

Environmentalizmus triedy pracujúcich

Príklad z Taranta ukazuje, že ak sa neodovzdáme do rúk politikov, investorov či odborárskych funkcionárov, ale začneme konečne myslieť aj na svoje záujmy, máme šancu vytvoriť hnutie, ktoré ich dokáže presadzovať. Proti moci firiem a štátu sa musí postaviť moc pracujúcich a obyvateľov, ktorí nanovo a z vlastnej perspektívy nastolia otázku vzťahu práce a zdravia, vrátane životného prostredia. Táto otázka napokon vedie k ešte závažnejším problémom: kto a prečo rozhoduje o tom, čo a ako sa bude vyrábať?

³ Talianski pracujúci tieto prepojenia v skutočnosti objavujú nanovo. Zamestnanci obrovskej chemickej továrne v mestečku Porto Marghera v šesťdesiatych rokoch bojovali nielen za vyššie mzdy, ale aj za bezpečnejšiu prácu a zdravšie životné prostredie. Pozri dokument *Porto Marghera: Posledné ohne* a sprievodnú brožúru.

Z praktického hľadiska je inšpiratívna aj požiadavka garantovaného príjmu, resp. spôsob, akým ju Výboru nastolil. V tomto ponímaní nejde o prostriedok, ktorým sa má založiť technologická utópia, ako si to predstavujú niektorí moderní reformátori. Nie je to ani pragmatické riešenie, ktoré zjednoduší sociálny systém a nahradí všetky ostatné dávky, ako si to vysnívali fanúšikovia odvodových bonusov. Ide predovšetkým o politickú záležitosť. Požiadavka Výboru upriamuje pozornosť na to, že zdrojom ziskov zamestnávateľa je devastácia životov zamestnancov. Teraz prišiel čas, aby ju aspoň sčasti vynahradil a umožnil bývalým zamestnancom oslobodiť sa od práce, v ktorej si za mzdu ničia zdravie.

Tento bod sa týka aj pracujúcich v zastaraných odvetviach, vrátane baníkov na Hornej Nitre. Robert Fico ešte v roku 2016 vyhlásil: „Pokiaľ budem predsedom vlády, moja vláda sa nebude nikdy otáčať baníkom chrbtom.“ Ohľaduplnosť sociálnej demokracie voči baníkom znamená, že štát roky dotuje neekologickú výrobu založenú na slabo platenej práci v nebezpečných podmienkach. Dnes však už Fico nie je premiérom a baníci sa nemôžu spoliehať na jeho blahosklonnosť. Vyhliadky ťažby a využívania hnedého uhlia sú otáznne. Je načase, aby robotníci z podzemia sami nastolili vlastné záujmy prv, než sa vlak transformácie rozbehne bez nich. Mohli by žiadať kompenzáciu, ktorá nebude podmienená nebezpečnou a škodlivou prácou.

Hlavný cieľ investorov a politikov, akumulácia a hospodársky rast, je založený na zamŕzaných dotáciách a stratách. Doslova „zo svojho“ naň prispievajú všetci tí (a tie), ktorí v práci prichádzajú o zdravie. Ďalším zdrojom je príroda, ktorá však sama nedokáže formulovať požiadavky na odškodnenie. Environmentalizmus triedy pracujúcich, ktorý si uvedomí súvislosť týchto dvoch zdrojov, má šancu dokázať to, čo sa profesionalizovaným

neziskovým organizáciám zatiaľ nedarí: vytvoriť masové hnutie proti ničeniu životov a prírody kapitálom.

Karmína

Karmína je týždenný blog, ktorý sa na svet pozerá z perspektívy pracujúcich: ich životných podmienok, potrieb a každodenných zápasov. Hľadá v nich zárodky budúceho globálneho hnutia, ktoré by dokázalo otriasť svetom. Pritom kritizuje umelé hranice – rodové, rasové, národnostné či iné –, ktoré rozdeľujú triedu pracujúcich, a pátra po spôsoboch, ako ich prakticky prelomiť.

Za Karmínou stojí malý redakčný kolektív, ktorý sa hlási k tradícii kolektívneho autorstva a nezávislého organizovania bez pomoci dobrotivých politikov, vševediacich expertov a hlásateľov sociálneho dialógu.

Karmína publikuje na webe (karmina.red), Facebooku ([Karmína](https://www.facebook.com/Karmína)) a Instagrame ([@karmina.red](https://www.instagram.com/karmina.red)).